

LORÉ DRATH (*1947 Hamburg) Frankfurto Universitete studijavo mikrobiologiją ir, baigusi studijas 1975 metais, įgijo filosofijos ir gamtos mokslų daktarės laipsnį. Daug metų vadovavo medicininės mikrobiologijos laboratorijai, kartu dirbo nacionalinėse ir tarptautinėse darbo grupėse, ypač nagrinėjant tuberkuliozės diagnostiką ir gydymą. Nuo 2012 metų gyvena Liubeke ir, išėjusi į užtarnautą poilsį, klauso atvykstančių dėstytojų paskaitas, susijusias su XX a. istorija, Rostoko ir Hamburgo universitetuose. Jos darbų sritis – medicinos istorija; taip pat domisi šimtmečių sandūroje gyvenusių iškilų menininkų ir mokslininkų biografijomis.

Loré Drath yra seserų Michelau dukterėčia ir parodos kuratorė.

Seserys Anna ir Helenė Michelau – dvi Rytų Prūsijos menininkės amžių sandūroje

2019 metais Tomo Mano festivalyje surengta paroda

LORE DRATH

Ar būtų tinkamesnė vieta už Nidą, planuojant supažindinti su veik pamirštais seserų Michelau darbais? Karaliaučiaus dailininkė ir grafikė Anna Michelau penkerius savo gyvenimo metus, kai intensyviai tapė, palaikė tamprius ryšius su Sembos krašto menininkais ir Nidos menininkų kolonija. Kūrybos pradžioje čia gimė daug jos kūrinių. Jaunesnioji sesuo fotografė Helenė Michelau savo pirmąsias nuotraukas nufotografavo šiuose kraštuose. Vėliau Karaliaučiuje ji atidarė „Meninės fotografijos dirbtuves“, pirmą kartą plačiai publikai prisistatytas 1914 Nidoje surengtoje parodoje. Ji eksponavo rūpestingai atliktas Nidos fotografijas.

Šių metų Tomo Mano festivalyje rengiama paroda kviečia iš naujo atrasti šių menininkių kūrybą. Taip pagerbiamos dvi to laikmečio seserys-menininkės. Taip pagarba išreiškiama visoms moterims, kurios sukruoto XIX a. pabaigoje, pareikšdamos savo teises, užimti deramą vietą visuomenėje. Šį faktą turime paminėti. Nuostabu, kad paroda rengiama minint vieno šimtmečio jubiliejų. 1919 metais Veimaro Respublikos Konstitucijoje buvo paskelbtos lygios vyrų ir moterų teisės ir tada buvo atidaryta Menų akademija moterims.

Negalima tvirtinti, kad aplinka tėvų namuose, ar vėlesnės jų šeimos gyvenimo sąlygos neišvengiamai nukreipė seseris keliu, kuriuo jos sąmoningai žengė ir tikslingai – bet kiekviena savaip – kūrė meną skirtingose veiklos srityse.

Anna Michelau gimė Karaliaučiuje 1872 m. vasario 13 d., o Helenė Michelau gimė ten pat 1880 m. spalio 5 d. Abu jų tėvai buvo kilę iš ūkių. Motina Johanna, mergautine pavarde Gehlhaar, augo Mandeln ūkyje. Tėvas Gustavas Adolfas Michelau buvo iš Daglaukio Labguvos apskrityje (Friedlacken bei Labiau). Kai tėvų ūkis Daglaukyje atiteko daug vyresnei jo seseriai, jis apsigyveno Karaliaučiuje ir pradėjo verstis prekyba. Rosgarteno miesto dalyje prie turgaus aikštės atidarė „Užjūrio produktų ir delikatesų parduotuvę“. Savo oforte „Rossgarteno turgaus aikštė“ Anna Michelau įamžino vaizdą, matomą per tėvų namo langą. Galima spėti, kad abi seserys savo meilę Rytprūsių gamtai paveldėjo iš tėvelių. Norima pasakyti, kad jų tėvas kaimą mylėjo labiau už miestą ir nenumaldomai siekė įsigyti ūkį. Tačiau tėvui anksti mirus, motina liko viena su penkiaais nepilnamečiais vaikais. Vyriausiajai Annai Michelau buvo ką tik suėję septyniolika, Helenė Michelau tebuvo aštuonerių, o jauniausiajam broliukui dar nebuvo nė dvejų. Galima įsivaizduoti, kad netekus maitintojo, reikėjo spręsti šeimos finansinio išgyvenimo klausimą: išnuomoti arba parduoti parduotuvę. Annai teko padėti motinai tvarkyti namų ūkį ir auginti mažuosius brolius. Jaunosios Annos profesinio išmokslinimo klausimas nustumiamas į antrą planą. Šiandien sunku tiksliai atsakyti į klausimą, kuris faktorius lėmė tai, kad dvi iš seserų siekė meninio išsilavinimo. Abejonių nekelia tik faktas, kad nuo ankstyvos vaikystės buvo lavinama ir skatinama vaikų fantazija ir kūrybiškumas. Su jais buvo meistraujama, skaitoma, žaidžiama. Helenė Michelau pasakojo, kaip vaikystėje visi kartu gamino marcipanus. Iki mūsų dienų šeimos bibliotekoje yra išlikę buvę iliustruoti Anderseno pasakų ir vaikams adaptuoto „Tūkstančio ir vienos nakties“ leidimai. Senose fotografijose užfiksuotos teatro vaidinimų scenos, kuriose vaikai perrengti išpūdingais kostiumais. Praėjus keletui dešimtmečių Helenė rašė apie motinos meilę vaikams, sumišusią su rūpesčiu, kad gali vaikus išlepinti. Siekdama ugdyti jų savarankiškumą, motina kas mėnesį jaunoms mergaitėms skirdavo kišenpinigių, iš kurių jos turėjo pasirūpinti savo drabužėliais.

Yra žinoma, kad iš pradžių Anna Michelau piešimo ir tapybos mokėsi Berlyne pas Franzą Skarbiną ir Curtą Stoevingą. Ši Annai suteikta galimybė liudija motinos ir šeimos tikėjimą dukros talentu ir rimtą požiūrį į tai. Kai į meno akademijas dar nepriimdavo moterų, jų profesionalus meninis lavinimas buvo sudėtingas ir brangus procesas. Jei berniukams už santykinai nedidelį metinį atlygį buvo prieinama viskas, ką siūlė akademijos,

tai moksleivėms reikėjo mokėti didelius honorarus mokytojams. Jei joms apskritai pavykdavo rasti mokytojus ir tinkamas patalpas, dar prisidėdavo nuolatinės išlaidos už ateljė, modelius ir medžiagas.

Skarbinas ir Stoevingas jau nuo 1900 m. piešimo mokė ir moteris. Skarbinas tai darė savo ateljė, o Stoevingas su pertraukomis dirbo taip vadina moje Berlyno menininkių ir meno gerbėjų moterų sąjungos akademijoje.

Seniausias išlikęs Annos Michelau piešinys datuojamas 1900 m. Tai sangina atliktas jos skaitančio brolio piešinys. Antroje lapo pusėje yra judesio eskizai. Po ketverių metų, t. y. 1904 m. darytoje fotografijoje Anna Michelau stovi prie molberto gamtoje, o antrame plane matyti jos šeima. Šiuo laikotarpiu, o gal ir kiek anksčiau, ji turėjo mokytis Berlyne. Jau 1905 m. ji ir kitos menininkės minimos straipsnyje apie moterų meninkių parodą. 1907, 1908 ir 1909 metais ji dalyvavo bendrose Karaliaučiaus akademijos profesorių ir jų mokinių parodose. Tai patvirtina, kad siekdama tobulėti, ji tada mokėsi Karaliaučiaus meno akademijos damų klasėje pas grafiką Heinrichą Wolffą ir peizažistą Olofą Jernbergą.

Jaunosios menininkės Annos Michelau kelią galima iš dalies rekonstruoti apžvelgiant jos darbų motyvus. Tik kai kuriuos savo darbus ji pavadino ir užrašė datas. Yra likę ir katalogų iš daugybės bendrų parodų, kuriose ji dalyvavo nuo 1905 iki 1929 metų. Kataloguose įprastai nurodomi darbų pavadinimai ir kokia technika jie atlikti. Šalia šių parodų katalogų dar yra kitas neišsemiamas informacijos šaltinis: to laikmečio Karaliaučiaus spauda. Pirmiausia tai pasakytina apie Karaliaučiaus Hartungo laikraštį, kuriame buvo spausdinami išsamūs feljetonai, pristatantys mieste vykstantį parodas, o kartais aprašantys pavienius menininkų darbus. Daugeliu atžvilgių spaudai, kaip informacijos šaltiniui, teikiama pirmenybė, nes joje atsispindi ir vyraujantis meno suvokimas, o redakcijos įžvalgos leidžia susipažinti su to laikotarpio Karaliaučiaus kultūriniu ir meniniu gyvenimu prieš didžiuosius istorinius XX a. pradžios lūžius.

Iki 1911 metų Anna Michelau parodose eksponuoja beveik išimtinai Sembos kraštovaizdžio – dažniausiai Raušių kaimo – grafikos darbus ir keletą Karaliaučiaus atviručių. Štai „Kaimo gatvė“ datuota 1907 m. Nepavyko faktais patvirtinti nuo kada ir koku būdu ji suartėjo su Nidos menininkų kolonija. 1911 metais ji viešai demonstruoja Nerijoje atliktus grafikos darbus („Pustomos kopos prie Nidos“, „Nidos pušys“). Gausūs vėlesni su Nida susiję grafikos darbai ir paveikslai leidžia daryti išvadą,

kad ji ten praleisdavo daug laiko. Nidą, kopas, prieplauką nuo pakrantės, Nerijos kraštovaizdį su jam būdingomis pušimis vaizduojantys darbai eksponuojami parodose iki 1914 metų, o pavieniai egzemplioriai ir vėliau. Karaliaučiaus Hartungo laikraštyje aprašytas vienas pušis vaizduojantis darbas, kaip „puikiausias ofortas [...], kurio motyvas labai paprastas, bet darbas labai paveikus“. Gal tas apibūdinimas, skirtas kuriam nors iš šioje parodoje esančių eksponatų?

Jos sesuo iki 1913 m., kai abi susitiko Karaliaučiuje, kur vėliau kartu gyveno ir dirbo, eina visai kitu keliu. Dar iki Helenės Michelau sprendimo, siekti fotografės profesijos, išryškėjo jos daugialypiai meniniai gebėjimai. Ji pradėjo fotografuoti kaip „mėgėja“ – tai ji 1904 m. padarė minėtą piešiančios sesers fotografiją. 1920 m. Karaliaučiaus fotografų draugijos surengtoje „Meninės fotografijos“ parodoje, vykusioje ir kaip mėgėjų konkursas, Helenė Michelau jau pristatoma kaip profesionali fotografė, „išaugusi iš mėgėjų gretų“. Greičiausiai, dar prieš pradėdama profesinius mokslus, ji priklausė šiai draugijai kaip fotografė-mėgėja. Ji kūrė ir taikomojo meno objektus. 1905 m. ji sužavėjo „... kaip metalo apdirbimo specialistė! Čia kalbama apie Helenės Michelau trikampį dubenėlį, dekoruotą jūržolės motyvais.“

Maždaug nuo 1906 metų ji lankė Lettės susivienijimo fotografijos mokyklą, skirtą tik mergaitėms. Mokykla buvo įkurta 1890 metais kaip atsakas į spartų vaizdus perteikiančių metodų plitimą medicinoje ir moksle. Tai buvo pirmoji pasaulyje tokio tipo mokymo įstaiga, kurioje per kelių semestrų mokymo kursus jaunuolės buvo rengiamos įvairioms fotografijos taikymo sritims: kaip fotografės, rentgeno medicinos seselės, metalografės ir chemijos laborantės.

Baigus mokslą, Helenė Michelau įsidarbino Rostoko universitetinėje klinikoje ir dirbo nuo 1908 iki 1912 metų patologijos institute patologo ir morfologo Ernsto Schwalbės vadovaujamoje darbo grupėje. Ji darė mokslines fotografijas ir piešinius. Neabejotinai ji buvo pirmoji tos srities asistentė ir mokslinė padėjėja, dirbanti šios universitetinės klinikos institutuose. Darbas suteikia pastovias pajamas ir ugdo jos praktinį patyrimą. Tačiau jau 1913 metais ji pasirinko savarankiškos veiklos kelią ir Rostoke įkūrė nuosavą „Mokslinių ir meninių fotografijų ateljė“.

Helenė Michelau ilgai liko ištikima savo fotografijos mokyklai, dalyvavo „Buvusių fotografijos mokyklos moksleivių klubo“ veikloje. Šį klubą dar 1895 metais įkūrė tuometė asistentė, o vėliau ir mokyklos direktorė Marie

Kundt. Šiandien mes sakytume, kad tai buvo ankstyvasis profesionalų tinklas, siekiant palaikyti buvusių moksleivių tarpusavio bendravimą ir suteikiant joms platformą keistis dalykine patirtimi. Ši sąjunga pasitarnauja ir profesiniam bendradarbiavimui, pvz., išleidžiant knygą „Mūsų epocha 77 moterų portretuose“, kurią rengė fotografė Eva Lendvai-Dirksen, taip pat buvusi šios fotografijos mokyklos mokinė. Helenė Michelau prisidėjo prie knygos rašytojos Agnės Miegel portretine fotografija. 60-ąją Marie Kundt gimtadienį buvusios mokinės pagerbia fotografijų paroda Berlyne. Joje dalyvauja ir Helenė Michelau; tai jos ilgo ir artimo ryšio su mokykla išraiška. Ji taip pat „Fotografijos draugų bendrijos“, artimai susijusiai su fotografų mokykla, narė.

1913 metais nuspręsta statyti dvipusį namą Karaliaučiaus priemiestyje Amalienau. Vienoje namo pusėje gyveno ir dirbo seserys Michelau su motina Johanna, o antroje pusėje buvo Gertrudos Windelband butas ir jos vadovaujamos mokyklos ir dirbtuvių patalpos, pavadintos „Rytprūsių dirbtuvės Amalienau“. Buvo ir bendro naudojimo transformuojamos patalpos parodoms. Anną ir Helenę Michelau su Gertruda Windelband (1871–1944) siejo ilgametė draugystė ir bendradarbiavimas. 1902 ji atvyko iš Berlyno, o jau 1904 atidarė „Mokesleivių laisvųjų ir taikomųjų menų dirbtuves“. Čia ji mokė moteris įvairių meno, bet pirmiausia taikomųjų menų technikų. Kartu ji aktyviai dalyvavo įvairiose Karaliaučiaus meno ir kultūrinio gyvenimo srityse. 1913 metų gruodžio pradžioje surengė pirmą bendrą jos ir Annos su Helena meno ir amatų parodą. Tai ir buvo šių namų meninio gyvenimo pradžia.

Šis namas suteikė naujas galimybes seserų veikloms ir atverė kelius bendradarbiauti su kitomis menininkėmis.

Helenė Michelau sugrįžus į Karaliaučių ir įkūrus namą su ateljė, prasižada naujas intensyvus meninis gyvenimas, kuriame radosi vietos ir kitoms įvairialypėms veikloms. Naujoviškų moterų drabužių ir moterų kultūros draugijoje ji skaitė nuotraukomis iliustruotas paskaitas. Draugija pasisakė už moterų drabužių reformą, atsisakant korsetų ir dėvint drabužius ant natūralių kūno formų. Naujame name ji reguliariai rengė bendras nuolatinės arba sezonines fotografijų parodas. Ji naujų veiklų ateljė vadina net ne ateljė, o dirbtuvėmis, pvz. „meninės fotografijos dirbtuvės“.

Priešingai, nei vaizduojamasis ar taikomieji menai, fotografijos darbai nebuvo laikomi menu. Galimybių rengti parodas buvo mažai, o ir

Karaliaučiaus spaudoje retai buvo minimos fotografijos. Didelio dėmesio 1914 metais sulaukė paroda „Kuršių Neringa moksle ir mene“. Čia buvo demonstruojamos ir vadinamosios meninės fotografijos, kurių nebūdavo menininkų susivienijimo parodose. Helenė Michelau pateikė šiai parodai du Nidos motyvus.

Karaliaučiaus Hartungo laikraščio recenzentas neigia fotografijos teisę egzistuoti kaip menui: „Fotografijų aparatas – ta bejausmė mašina, perteikia objektus objektyviai ir be jokių jausmų: tiksliai ir iki nuobodulio detalai. [...] O tapantis menininkas didelę dalį savo pasaulio suvokimo perkelia į kūrinis. [...] – ten vyrauja protas ir išvalgos, o čia – jausmai ir fantazija [...]“. Tačiau jis prieštarauja pats sau, išskirdamas Helenę Michelau: „[Ji] atstovauja meninę fotografiją. Senos pušys bromo su aliejumi spaudinyje ir Nidos bažnyčios šventorius fleksografiniame spaudinyje perteikia meninius įspūdžius.“ Iš darbų, pagamintų naudojant šiuos klasikinius meninių fotografijų taurinimo būdus, šiandien išlikę tik keletas ir tie patys prastos kokybės.

Palengva požiūris į fotografiją keitėsi. 1920 metais buvo vienareikšmiškai teigiamai vertinamos ir Helenės Michelau kraštovaizdžio fotografijos, ir ir jos atliktos portretinės nuotraukos, demonstruojamos taikomojo meno draugijos fotografų sąjungos ir Rytprūsių menų dirbtuvių „fotografijų“ parodose. Tačiau kiekvienas žiūrovas tai darė savaip: jei Karaliaučiaus Hartungo laikraštyje vis dar buvo kritikuojama, kad kai kurios fotografijos „dar nepasizymi menine verte, net jei tai tėra specialistų taikomieji bandymai“, o Rytprūsių savaitėje tie patys taikomojo meno parodos eksponatai įvardijami kaip „meninės fotografijos skyriaus“ „pavykę bandymai“.

Anna Michelau nuo 1913 lapkričio iki 1914 gegužės viena surengė penkias parodas Karaliaučiuje. 1914 pavasarį su ypatingu nekantrumu ir smalsumu buvo laukiama vienos iš šių parodų, rengiamos Amalienau esančioje jos namų ateljė. 1913 metais įvyko pirmoji nedidelės grupelės, įkurtos Rytų ir Vakarų Prūsijos menininkų, paroda. Šešiolika menininkų pateikė savo naujus darbus, aptariamus su savotišku globėjyšku išaukštinimu: „Jaunosios sąjungos pasveikslų paroda buvo stulbinamai turtinga [...] Joje visai nebuvo menkaverčių darbų [...]“. Tai akivaizdi arogancija menininkų atžvilgiu, kai jos nelaikomos lygiavertėmis kolegoms vyrams, o traktuojamos tarsi esančios šalia meno. Toks požiūris tradiciškai buvo paplitęs Karaliaučiuje ir, kaip mes matome, dar gyvavo trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Beveik

visada po menininkų sąjungos parodų jų kūriniai buvo aptariami atskirai ir tai buvo daroma pačioje pabaigoje. Net Karaliaučiaus menininkų sąjungos pirmininko dailininko Eduardo Andersono pastaba, išarta tarsi draugišku tonu, nuskamba kaip savimi patenkinto asmens žodžiai: „... taip pat ir [dailininkės] G. Windelband, M. Seeck, A. Michelau ir Klara Lenz mūsų provincijoje vis randa patrauklių kampelių, kur pasistačiusios molbertus jos sukuria puikius paveikslus“. Bet Karaliaučiaus dienraštis visai kita tonacija komentuoja keturiasdešimt antroje Menininkų sąjungos parodoje pateiktus menininkų darbus: „Damos taip pat demonstruoja dėmesio vertą darbų galeriją, kuri anksčiau būtų pavadinta paniekinamą atspalvį turinčiu *Damų meno* terminu.“ Tačiau tais pačiais metais Karaliaučiaus Hartuno laikraštyje pasirodžiusio straipsnio „Moterų menas“ tekste, skirtame taikomojo meno atstovėms ir dailininkėms, pavykus išsineuoti Teicherto saloną savo darbų parodai, slypi pašaipa ir net patyčios: „Laimei, parodoje netrūko ir dailių seno stiliaus rankdarbių, kurie nepaisant visos emancipacijos menuose, vis dar yra ir liks labiausiai moterų mėgstama, neginčijama ir gražiausia damų veiklos sfera...“. Šio požiūrio dar laikomasi ir 1925 metais, aprašant Kāthēs Kollwitz darbus, demonstruotus 58-oje menininkų sąjungos parodoje: „Sunkų turinį išreiškia rimta sunki meninė forma... Kāthēs Kollwitz kūrybos darbus ženklina vyriška dvasia.“

Dar iki 1905 metų per „įprastą moterų menininkų parodą“, kuri 1905 metais „dėl suprantamo aristokratiškumo poreikio iš viešo turgaus erdvės pabėgo į išskirtinę Teicherto salono aplinką“, užsimezgė ryšiai tarp Karaliaučiaus menininkų. Taip, nuvertindama menininkes, rašė spauda. Anna ir Helenė Michelau buvo tarp parodos menininkų. Šios grupės menininkės organizavo parodas su vis kitomis kolegėmis arba rengė jas visos kartu. Ypatingas ryšys siejo šios grupelės tapytojas ir grafikes, nes jos buvo tų pačių mokytojų mokinės. Jų darbuose atpažįstamos beveik identiškos temos ir vietovės leidžia spėti, kad jos tapė, piešė, dirbo kartu. Galbūt kartais jos net bendrai vyko į Nidą ir į Neringą, kurios motyvas visada randamas jų paveiksluose. Dalis menininkų, sukūrusių Rytų ir Vakarų Prūsijos menininkų sąjungą, priklausė čia minimai kūrėjų grupei.

Vadovaujant Annai Michelau, sąjunga, o vėliau asociacija, susijungia su kitais menininkų susivienijimais, pvz., 1913 metais Berlyne Kāthēs Kollwitz įkurta moterų meno sąjunga ir Hamburge Šiaurės Vokietijos menininkų sąjunga, vadovaujama Idos Dehmel. Rytų ir Vakarų Prūsijos menininkų

sąjunga tampa plataus Vokietijos menininkų tinklo dalimi. Prie jo prisijungia ir Austrijos dailininkų susivienijimas, ir Vengrijos menininkų sąjunga. Bendravimas reiškiasi bendrai rengiant įvairias meno parodas.

Viską pakeitė Pirmasis pasaulinis karas. Menininkų pakili nuotaika greitai dingo. Vaizduojamasis menas tarsi išnyko tarp Karaliaučiaus menininkų. Neįvyko planuotos parodos. Kalėdinė paroda 1914 metais Amalienau buvo priimta kaip nepadorus reiškinys. Karaliaučiaus Hartungo laikraštyje aptariami tik taikomojo meno pavyzdžiai, ypačingai tie, kuriuos galima persiųsti karo lauko paketuose.

Menininkų susivienijimai ieškojo galimybių rengti parodas. 1915 metais Karaliaučiaus meno salone „Riesemann & Lintaler“ menininkėms sudarytos sąlygos surengti akvarelių ir aliejumi tapytų paveikslų parodą. 1915 ir 1917 metais į Rytprūsių meno dirbtuvėse Amalienau rengtas parodas buvo pakviestos ir Šiaurės Vokietijos ir Magdeburgo menininkų susivienijimų narės. 1915-ųjų pavasarį Saksonijos menininkų sąjunga organizavo Heinricho Wolffo grafikos darbų parodą kartu su jo mokyklos menininkų darbais. Tarp daugelio menininkų buvo ir Anna Michelau. Be Rytprūsių meno dirbtuvių Amalienau parodas dar rengė ir „Teicherto“, ir „Riesemann & Lintaler“ meno salonai.

Karaliaučiaus menininkų sąjunga po ketverius metus trukusios pertraukos 1917 metais vėl reguliariai rengė parodas, kurioms daug darbų pateikė Anna Michelau: per 1917, 1918 ir 1919 ji pateikė beveik trisdešimt eksponatų. Tarp jų ir šeši darbai tapyti aliejumi, ir spalvota grafika, ir ofortai, sukurti 1915 ir 1916 lankantis Mozūrijoje ir Varmijoje. Rytprūsių meno dirbtuvėse vykstančios parodos išsikovojo neabejotiną pripažinimą Karaliaučiaus meniniame gyvenime. Ateljė patalpose vyko ne tik menininkų ir jų sąjungos narių parodos. 1919 metais čia tarp pirmą kartą parodą surengusių menininkų buvo ir meno akademijos dėstytojai. Vietos čia užteko ir dėmesio sulaukusioms fotografijoms. Rytų Prūsijos menininkų sąjungos narės nesibodėjo menų integralumo ir neatsiribodavo nuo įvairių meninės veiklos formų. Galima paminėti taikomųjų menų atstovę ir dailininkę Gertrudą Windelband, sąjungos pirmininkę nuo 1925 metų, kasinininkę Anną Michelau ir sekretorę fotografę Idą Kuhr.

Nuo trečiojo dešimtmečio Anna Michelau vis rečiau dalyvavo didelėse parodose. Galbūt tai lėmė asmeninės priežastys. 1924 metais po ilgos ligos mirė motina, pablogėjo ir jos pačios sveikata. Ji neišvyko kartu su Helenė

suplanuotam poilsiui į menininkų poilsio namus prie Passau. Anna Michelau mirė 1931 metų kovo 18 dieną.

Seserys daug keliavo ir tapė Rytų ir Vakarų Prūsijoje. Prūsijos gamtos vaizdai, nepaisant prielankumo Karaliaučiu, sudaro didžiąją jų kūrybos dalį. Ši teiginį patvirtina paskutiniai kūriniai, pateikti menininkų sąjungos parodoms: 1925 metais – ofortas „Kartuvių kalva prie Tirškaimio“ ir 1929 metais pateiktas spalvotos grafikos darbas, vaizduojantis Pilkopių parkrantę. Paskutinis jos gyvenimo darbas – 1930-ųjų grafika „Prėgliaus delta prie Holšteino“.

Beveik visuose meno vadovuose ir leksikonuose Anna Michelau įvardijama kaip tapytoja *ir* grafikė arba kaip tapytoja *ir* ofortininkė. Iš tikrųjų pagal Annos Michelau parodoms pateiktus eksponatus ji yra tiek tapytoja ir akvarelistė, kiek ir grafikė dėl jos ofortų ir litografijų. Deja, tik iš katalogų ir parodų apžvalgų žinome apie jos darbus: po parodos Teicherto salone 1912 metais minimos spalvotos dedešvos (aliejus), 1914 metais aptariamoms aliejumi tapytos „sodrių spalvų“ saulėgražos ir „puikūs spalvoti Neringos vaizdai“ („Nidos prielauka“, aliejus; „Kopa“ ir „Purvynė“, akvarelė). Kiti aliejumi tapyti spalvoti peizažai minimi vėlesnių parodų kataloguose: „Katzengrundas rudenį“, „Lauko kelias“, „Žydintys laukai“ ir gėlių natūrmortai su zinijomis, alyvomis ir rožėmis, galbūt priskintomis už namo esančiame sode. Šių paveikslų pėdsakai beveik prarasti. Trys šioje parodoje pateikiamos akvarelės: kurėnai iš Aleksandro Popovo kolekcijos, anemonai ir dar viena 1927 nutapyta pavasarinių gėlių puokštė – galbūt padės susidaryti išpūdį apie tapytoją Anną Michelau ir jos kūrinių spalvingumą. Didžioji mus pasiekusių jos darbų dalis yra ofortai ir litografijos, todėl mes ją matome kaip grafikę. Mūsų parodoje pateikti beveik vien grafikos darbai, bet tai tik dalis jos palikimo, ir tik nedidelė dalis. Pateikti eksponatai savo dydžiu, forma ir atlikimo technikomis tokie skirtingi, kad nejučia suvoki, koks didelis eksperimentavimo džiaugsmas buvo užvaldęs grafikę Anną Michelau.

Helenė Michelau iki 1945 metų sausio išlaikė savo „Meninės fotografijos dirbtuves“. Kai kurios jos fotografijos: dažniausiai Karaliaučiaus vaizdai ir portretinės nuotraukos – buvo albumuose. Ji taip pat leido ir atvirutes. Išlikę kai kurie jos nuotraukų ciklai: daugiausia su Nidos vaizdais ir Karaliaučiaus senamiesčiu, bet yra ir Sambijos krašto nuotraukų. Nors pašto atviručių motyvai parinkti tenkinant pirkėjų poreikius, bet į tuos objektus

menininkė pažvelgė savaip ir tai sukuria ypatingą nuotraukų atmosferą. Tai dar stipriau pasireiškia išlikusiuose jos pačios parengtuose fotografijų albumuose. Juose pateikiami išimtinai Sambijos pakrantės, Nerijos ir Mozūrijos vaizdai arba išėjus pasivaikščioti už Karaliaučiaus senamiesčio pastebėti kumpi medžiai, pakelės augalai arba tiesiog Baltijos bangų žaismas, nors yra ir sniego pūgos neatpažįstamai pakeisto miesto nuotraukų. Galime įsivaizduoti, kad dar medicinos laboratorijoje dirbdama su mikroskopu, su mokslinių preparatų fotografijomis ir brėžiniais, ji išmoko su meile žvelgti į detales, bet dėmesio centre lieka esmė ir tai kas ypatinga. Parodoje pateiktos pašto atviručių ir vaizdų iš albumų „Iš Šarkuvos į Piliavą“ ir „Mozūrija“ reprodukcijos, supažindinčios mus su jos darbais. Kai kurie fotografijų objektai – namas, medis ir kiti – taip panašūs į jos sesers Annos Michelau darbuose esančius, kad galime įsivaizduoti abi seseris bendrose tapybos ir fotografavimo išvykose, kai abi kartu užfiksavo tuos pačius objektus, tik žvelgdamos į juos iš skirtingų taškų ir skirtingu kampu.

Fotografė Helenė Michelau labai išgarsėjo kaip gera vaikų nuotraukų specialistė. Po daugelio metų laiškuose ji prisimena išvykas į Karaliaučiaus apylinkes, kur atlikdavo vienos ar kitos šeimos vaikų fotosesijas. Žurnalas „Rytprūsių savaitė“ pagerbė jos dirbtuves ir skiltyje „Rytų Prūsijos menas“ atspausdino vieno vaiko portretą ir straipsnį „Fotografijos menas“.

Kai 1945 metais Helenei Michelau teko bėgti iš Karaliaučiaus, visa jos įranga liko fotografijos ateljė. Nuo to laiko ji daugiau nefotografavo. Mirė ji Halle Saale mieste 1967 metų gegužės 2 d.

Perskaityta 2019 m. liepos 14 d.

Iš vokiečių kalbos vertė Jūratė Kibirškitytė